

УДК 349.7

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v35.2024.4>*А. С. Глухова*

ПРИНЦИП ВЗАЄМНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ АТОМНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми та її актуальність. У міжнародному праві принцип взаємності є одним із фундаментальних принципів, що регулює відносини між державами та ключовим інструментом у підтримці міжнародного правопорядку, сприяючи рівноправності та взаємоповазі між державами. Взаємність передбачає, що права та обов'язки держав є взаємно залежними: кожна держава погоджується виконувати свої міжнародні зобов'язання з очікуванням, що інші держави вчинять відповідно. Загалом, принцип взаємності забезпечує певний баланс у міжнародних відносинах, стимулюючи держави дотримуватися своїх зобов'язань з метою отримання аналогічних прав від інших суб'єктів міжнародного права. Будучи ефективним інструментом для забезпечення дотримання міжнародного права, застосування вищезазначеного принципу є важливим для усіх сфер міжнародного права, зокрема міжнародного атомного права, де він передбачає взаємну повагу та дотримання прав і зобов'язань держав, що регулюють використання ядерних матеріалів і технологій. Принцип взаємності часто використовується для обґрунтування відповідальності держав за ядерні інциденти, зокрема при визначенні правових зобов'язань щодо компенсації за ядерну шкоду. Останніми роками принцип взаємності також почав набувати значення у зв'язку з розвитком нових ядерних технологій, таких як маломасштабні реактори, що потребують адаптації нормативно-правових актів і підходів до регулювання на міжнародному рівні. Це означає, що правові норми повинні враховувати нові виклики та забезпечувати справедливий розподіл відповідальності між державами. Водночас, деякі держави не включають даний принцип у національне законодавство, що може певним чином обмежувати ефективність ядерної безпеки, оскільки його відсутність у нормативно-правових актах може підірвати довіру між державами та зменшити їхню готовність до співпраці у сфері ядерного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних публікаціях з міжнародного атомного права принцип взаємності розглядається як важливий елемент, що впливає на створення і застосування норм у цій сфері. Прикладом сучасного застосування цього принципу є зміни в ядерному законодавстві після аварії на Фукусімі, що посилили вимоги до міжнарод-

ного співробітництва і прозорості у питаннях ядерної безпеки. Окремо варто виділити видання Nuclear Law Bulletin [12], яке публікується Організацією економічного співробітництва та розвитку через Агентство з ядерної енергії, що є важливим джерелом для аналізу сучасних тенденцій і змін у міжнародному атомному праві, включаючи принцип взаємності.

Метою статті є аналіз застосування принципу взаємності у сфері міжнародного атомного права, зокрема його включення у національне законодавство держав та дослідження можливих змін в ядерному законодавстві в ході даного процесу.

Виклад основного матеріалу. З історичної точки зору принцип взаємності використовувався як спосіб пом'якшення конфліктів і попередження ескалації шляхом спрямування тенденції до притягнення до відповідальності в рамках правових норм. У процесі формування звичаєвого міжнародного права принцип взаємності слугує потужним двигуном для певних дій та/чи бездіяльності з боку залучених суб'єктів. Він може як пом'якшити вимоги, висунуті державою, яка ініціює законотворчий процес, так і сприяти прийняттю таких вимог тими державами, які опинилися в подібній ситуації. Можемо казати, що очікування взаємності, таким чином, слугує обґрунтуванням для появи нових звичаєвих норм [4].

Важливим етапом еволюції взаємності стало також введення правових обмежень на застосування принципу взаємності. Обмеження, які накладаються на взаємність, випливають з тих сфер, які ставлять спільні інтереси на перший план (екологічне право, права людини, міжнародне гуманітарне право). Там взаємність, що розуміється як співвідношення прав і обов'язків (специфічна взаємність), була витіснена і відіграє лише незначну роль [3]. Наприклад, у сфері прав людини даний принцип має обмежене застосування, оскільки основні права не можуть залежати від взаємності. У деяких випадках застосування взаємності може призвести до ескалації конфліктів або порушення прав людини. Говорячи про міжнародне гуманітарне право, принцип взаємності може прямо впливати на дотримання його норм, таких як поводження з військовополоненими або цивільними особами. Крім того, у міжнародних відносинах можуть існувати ситуації, де взаємність неможлива через асиметрію сил або ресурсів між державами та може призвести до ситуацій, коли держави з більш потужним потенціалом використовують свою перевагу для отримання односторонньої вигоди.

У міжнародному ядерному праві принцип взаємності є важливим інструментом, який регулює відносини між державами у сфері ядерної безпеки, нерозповсюдження ядерної зброї та мирного використання ядерної енергії. Даний принцип ґрунтується на ідеї, що держави, які дотримуються певних зобов'язань або надають певні права іншим державам, очікують від них аналогічної поведінки у відповідь. Одним з основних джерел даної галузі права є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) [1]. Тут принцип взаємності є основою для домовленостей між ядерними та неядерними державами. Відповідно до ДНЯЗ держави-сторони зобов'язані «не передавати, жодному одержувачу ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, не надавати допомоги будь-якій державі, що не володіє ядерною зброєю, щодо виробництва або придбання такої зброї або пристроїв»

[ст. 1]. Також принцип взаємності відображений у статті 6, відповідно до якої кожна сторона «бере на себе зобов'язання вести переговори в дусі доброї волі про ефективні заходи по припиненню гонки ядерних озброєнь в найближчому майбутньому і ядерному роззброєнню, а також про договір про загальне і повне роззброєння під суворим і ефективним міжнародним контролем». Це, у свою чергу, створює систему стримувань, де невиконання зобов'язань однією стороною може призвести до порушення з іншого боку.

Варто згадати також Конвенцію про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергії [7], яка встановлює правові рамки для регулювання відповідальності за ядерні інциденти в Європі, в якій принцип взаємності проявляється у кількох аспектах. Оскільки Конвенція спрямована на захист третіх сторін, що можуть постраждати від ядерних інцидентів, незалежно від їхнього громадянства чи місця проживання, принцип взаємності також гарантує, що всі постраждалі особи мають однакові права на компенсацію, незалежно від того, в якій державі сталася аварія чи де вони проживають (ст. 2). Водночас, відповідно до ст. 7 для забезпечення взаємності держави-учасниці зобов'язані гармонізувати своє національне законодавство з положеннями Конвенції. Це включає встановлення мінімальних розмірів відповідальності оператора та забезпечення наявності фінансових гарантій для виплати компенсацій. Також ст. 10 дозволяє іншим державам долучатися до фінансування, якщо компенсаційний фонд в іншій державі-стороні Конвенції виявиться недостатнім для покриття всіх збитків. Маємо також згадати ст. 13, згідно з якою держави-учасниці погоджуються визнавати і виконувати рішення судів одна одної щодо відшкодування збитків, завданих ядерними інцидентами. Це означає, що постраждалі особи в одній державі можуть звертатися до судів іншої держави-учасниці і бути впевненими, що рішення суду буде визнане і виконане.

Важливим джерелом міжнародного ядерного права є Протокол про внесення змін до Віденської Конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду (Протокол) [13], який регулює що надання державами-учасницями Протоколу прав та привілеїв відбувається лише за умови, що інша сторона також надає подібні права та привілеї. У цьому зв'язку, доцільно також згадати ст. VI Протоколу, згідно з якою держави-учасниці мають застосовувати положення Конвенції до громадян інших держав-учасниць на основі взаємності. Це означає, що кожна держава-учасниця Протоколу зобов'язується надавати рівні права та привілеї громадянам інших держав-учасниць, що є важливою умовою для ефективного функціонування системи міжнародної відповідальності за ядерну шкоду. Водночас, ст. XII передбачає, що «судові рішення, винесені в одній державі-учасниці Конвенції, визнаються і можуть бути виконані в інших державах-учасницях без повторного розгляду по суті справи, за умови, що ці рішення не суперечать основним принципам права держави, в якій рішення має бути виконане». Це положення є важливим для забезпечення ефективної міжнародної системи компенсації за ядерну шкоду, оскільки воно спрощує процедури визнання та виконання судових рішень між державами-учасницями, зміцнюючи правову захищеність потерпілих і покращуючи міжнародне співробітництво у сфері ядерної відповідальності.

Принцип взаємності відіграє важливу роль і в Конвенції про додаткову компенсацію за ядерну шкоду [6], яка була ухвалена в 1997 році. Зокрема ст.2 встановлює, що Конвенція застосовується до ядерних інцидентів у державах, які є учасниками Конвенції, за умови, що ці держави надають аналогічні права іншим учасникам. Це забезпечує взаємне визнання прав і зобов'язань між державами-учасниками, що сприяє ефективному функціонуванню системи міжнародної компенсації за ядерну шкоду. Також ст. 13 передбачає, що судові рішення щодо компенсації за ядерну шкоду, винесені в одній державі-учасниці, визнаються та виконуються в інших державах-учасниках без повторного розгляду справи по суті, за умови, що рішення не суперечить основним принципам права тієї держави, де воно має бути виконане. Це положення підкреслює важливість принципу взаємності в контексті міжнародного правосуддя та забезпечення ефективного механізму компенсації.

Вищезгаданий принцип міжнародного ядерного права відіграє важливу роль і в контексті рішення Конференції про перегляд Паризької конвенції та Брюссельської додаткової конвенції [5], зокрема у сфері компенсації за ядерну шкоду. Таким чином, держава-учасниця отримує компенсацію з фондів ядерної шкоди лише за умови, що така держава забезпечує аналогічні права третім державам-учасникам. Це, у свою чергу, створює рівні умови та взаємні зобов'язання між державами, що мають на меті захистити постраждалих осіб та навколишнє середовища у разі ядерної аварії. Було також вирішено, що «ці гарантії повинні забороняти дискримінацію жертв у державах-учасниках, які не мають ядерних установок на своїй території, або тих, що мають ядерні установки на своїй території і надають еквівалентні взаємні пільги. Саме через цей критерій це питання стало називатися принципом «взаємності». Пояснювальна доповідь про перегляд Паризької та Брюссельської конвенцій [10], яку було взято до відома Конференцією, підкреслює необхідність оновлення та вдосконалення правових механізмів у сфері ядерної відповідальності, що робить принцип взаємності більш ефективним і таким, що відповідає сучасним викликам у сфері ядерної безпеки.

Вважали б за доцільне розглянути методи врахування принципу взаємності у національному законодавстві держав, включення якого дозволяє створити механізми співпраці та координації між країнами з метою запобігання та вирішення ядерних загроз. Застосування принципу взаємності у національному законодавстві сприяє підвищенню рівня безпеки ядерних установок, контролю над ядерними матеріалами та запобіганню терористичним загрозам. Це також сприяє підвищенню довіри між державами у сфері ядерної безпеки та зміцненню міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

У цьому зв'язку, пропонували б звернутися до законодавства деяких держав-членів ЄС, які включають принцип взаємності в законодавство, регулюючи ядерну безпеку, шляхом узгодження стандартів і вимог щодо безпеки ядерних установок і заходів безпеки. Це може включати обмін інформацією, спільні інспекції, взаємну підтримку в разі аварій або кризових ситуацій, а також спільні програми навчання та підготовки персона-

лу. Загалом, ЄС встановлює мінімальні стандарти ядерної безпеки, яких повинні дотримуватися всі держави-члени.

Держави-члени можуть узгоджувати свої національні законодавства з міжнародними стандартами і угодами щодо ядерної безпеки, такими як Конвенція про ядерну безпеку [2] та Директива ЄС про ядерну безпеку [9] тощо. Основними нормативно-правовими актами є Директиви ЄС щодо ядерної безпеки, зокрема Директива 2009/71/Euratom [8], яка встановлює основу для ядерної безпеки, і її подальші поправки. Ці директиви вимагають від країн впровадження єдиних стандартів, що дозволяє забезпечити однаковий рівень безпеки на всій території Союзу. Взаємність у законодавстві щодо ядерної безпеки також включає забезпечення незалежності та достатньої компетентності національних регуляторних органів. Директива ЄС 2014/87/Euratom [9] посилює вимоги щодо незалежності національних регуляторів, що дозволяє гарантувати неупереджене впровадження норм безпеки в усіх країнах. При цьому, хоча всі країни-члени зобов'язані дотримуватися директив ЄС, конкретні шляхи та темпи їх імплементації можуть відрізнятися залежно від національних особливостей.

Включення принципу взаємності також реалізується через імплементацію міжнародних норм і стандартів, встановлених Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) [11]. Держави-члени ЄС зобов'язані забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам, що дозволяє узгодити підходи до ядерної безпеки як на рівні Союзу, так і на міжнародному рівні. Хоча країни-члени мають різні підходи до врахування принципу взаємності у національному законодавстві, Європейський Союз докладає усіх зусиль до більш гармонізованої системи ядерної відповідальності, незважаючи на певні поточні розбіжності. При цьому, важливо зазначити, що у деяких країнах, таких як Франція чи Німеччина, існують давні традиції у сфері ядерної енергетики та високі вимоги до безпеки, що дозволяє їм легко адаптувати європейські стандарти. Інші держави, особливо нові члени ЄС, можуть потребувати більше часу та ресурсів для гармонізації свого законодавства з вимогами ЄС.

У рамках ЄС здійснюються також регулярні перевірки національних ядерних регуляторів та ядерних об'єктів, що проводяться як на національному, так і на міждержавному рівні. Це дозволяє країнам-членам обмінюватися досвідом і кращими практиками, забезпечуючи взаємність підходів до забезпечення ядерної безпеки. Європейська комісія координує ці процеси, щоб сприяти однаковому виконанню вимог.

Варто зазначити, що хоча система країн базується на міжнародних конвенціях, існують важливі відмінності між порядком включення принципу взаємності у законодавство країн. Таким чином, у країнах, де ядерна енергетика має підтримку, як у Франції, є більше політичної волі для швидкого впровадження заходів безпеки. В інших країнах, де громадськість більш скептично ставиться до ядерної енергетики (наприклад, Австрія), адаптація до європейських директив може бути менш пріоритетною. Важливим фактором є також рівень розвитку ядерної інфраструктури держав, що впливає на їхні можливості імплементації стандартів. Країни з більш розвиненою ядерною енергетикою (Франція, Швеція) можуть швидше інте-

грувати принцип взаємності у свої регуляторні механізми. Країни без ядерної енергетики (Данія, Латвія) або з невеликою кількістю ядерних об'єктів (Нідерланди, Словенія) можуть застосовувати принцип взаємності менш систематично.

Висновки. Отже, принцип взаємності залишається одним з найважливіших інструментів міжнародного права, що забезпечує баланс і справедливість у міждержавних відносинах. Його дотримання сприяє стабільності міжнародного порядку та створює умови для мирного співіснування держав. Однак, ефективність принципу залежить від його розумного застосування та врахування інших фундаментальних принципів міжнародного права, таких як повага до прав людини і гуманітарних норм. Даний принцип залишається важливою складовою міжнародного ядерного права. Незважаючи на певні виклики, він є ключовим елементом для забезпечення ефективності та справедливості у сфері міжнародної відповідальності за ядерні інциденти. Хоча включення принципу взаємності у національне законодавство держав є важливим у забезпеченні ядерної безпеки, а також миру і стабільності на міжнародному рівні, відмінності у включенні його у національне законодавство впливають на практичну реалізацію принципу взаємності в ядерній безпеці, створюючи певну варіативність у його впровадженні. Водночас, невключення даного принципу обмежує ефективність ядерної безпеки, адже його відсутність в національному законодавстві може підірвати довіру між державами та зменшити їхню готовність до співпраці у сфері ядерного контролю. Спільна ядерна безпека вимагає координації зусиль різних держав у разі інциденту чи аварії. Без взаємності така координація може бути ускладнена через різні підходи до ядерної безпеки і регулювання. Таким чином, принцип взаємності допомагає створити єдиний правовий і регуляторний простір, що полегшує міжнародну співпрацю і підвищує загальну ефективність ядерної безпеки.

Література

1. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.: Електронний доступ: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098
2. Конвенція про ядерну безпеку 1994 р.: Електронний доступ: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023/page#Text
3. Arianna Whelan. 'Reciprocity in Public International Law', Cambridge University Press, Cambridge 2023, x + 284 pp.
4. Bruno Simma. 'Reciprocity', Oxford Public International law <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1461?rskey=r2SpTL&result=3&prd=OPIL>
5. Conference on the revision of the Paris Convention and of the Brussels Supplementary Convention 2004. Available at: <https://www.oecd-nea.org/law/final-act-conference-revision-pc-bc.pdf>
6. Convention on Supplementary compensation for nuclear damage 1997. Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc567.pdf>
7. Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy of 29 July 1960. Available at: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_63387/paris-convention-status-of-reservations-declarations-and-notifications
8. Council Directive 2009/71/Euratom of 25 June 2009 establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/71/oj>

9. Council Directive 2014/87/Euratom of 8 July 2014 amending Directive 2009/71/Euratom establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/87/oj>

10. Explanatory report by the representatives of the contracting parties on the revision of the Paris Convention and the Brussels Supplementary Convention. Available at: <https://www.oecd-nea.org/law/final-act-conference-revision-pc-bc.pdf>

11. International Atomic Energy Agency (IAEA) (2023b) Update 146 – IAEA director general statement on situation in Ukraine. Available at: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-146-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>

12. Nuclear Law Bulletin. Available at: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_60180/table-on-principle-of-reciprocity-in-national-legislation-relating-to-compensation-of-nuclear-damage-non-official-updated-october-2024

13. Protocol to amend the Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc566.pdf>

Анотація

Глухова А. С. Принцип взаємності у міжнародному ядерному праві. – Стаття.

У статті досліджується роль принципу взаємності у міжнародному атомному праві, як одного з ключових елементів міжнародного права, що регулює відносини між державами, сприяючи рівноправності, взаємоповазі та стабільності міжнародного порядку. Цей принцип передбачає взаємозалежність прав і обов'язків держав: виконання міжнародних зобов'язань однією державою супроводжується очікуванням аналогічних дій з боку інших суб'єктів міжнародного права та забезпечує певний баланс у міжнародних відносинах і є ефективним інструментом стимулювання дотримання міжнародних норм. В міжнародному ядерному праві взаємність забезпечує виконання обов'язків у використанні ядерних технологій, включаючи ядерну безпеку та відповідальність за ядерні інциденти. Прикладом є правові зміни після аварії на Фукусімі, що підкреслили важливість міжнародної співпраці та прозорості у питаннях безпеки. Принцип взаємності часто використовується і для обґрунтування відповідальності держав за ядерні інциденти, зокрема при визначенні правових зобов'язань щодо компенсації за ядерну шкоду. Автори стверджують, що принцип взаємності залишається фундаментом для підтримки стабільності й безпеки у сфері міжнародного ядерного права, сприяючи ефективному вирішенню викликів ядерної безпеки. Водночас, даний принцип набуває нових значень із розвитком маломасштабних реакторів, що вимагає адаптації міжнародних правових норм. Шляхом проведення аналізу авторами зазначається, що включення принципу взаємності в національне законодавство є важливим для координації дій у разі інцидентів, однак відмінності в його імплементації можуть створювати варіативність у практичній реалізації. Відсутність згаданого принципу в законодавстві може підірвати довіру між державами та обмежити їхню готовність до співпраці. Таким чином, стаття містить огляд застосування принципу взаємності у сфері міжнародного атомного права, зокрема його включення у національне законодавство держав та дослідження можливих змін в ядерному законодавстві в ході даного процесу. Аналізуючи дану проблематику, автори підкреслюють, що принцип взаємності сприяє створенню єдиного правового простору, який полегшує міжнародну співпрацю і підвищує загальну ефективність ядерної безпеки.

Ключові слова: ядерна безпека, ядерна шкода, принцип взаємності, міжнародна співпраця, МАГАТЕ, ЄС, компенсація.

Summary

Hlukhova A. S. The principle of reciprocity in international nuclear law. – Article.

The article examines the role of the principle of reciprocity in international nuclear law as one of the key elements of international law governing relations between states, promoting equality, mutual respect and stability of the international order. This principle implies interdependence of rights and obligations of states: fulfillment of international obligations by one state is accompanied by expectation of similar actions by other subjects of international law and ensures a certain balance in international relations and is an effective tool to encourage compliance with international norms. In international nuclear law, reciprocity ensures the fulfillment of obligations in the use of nuclear technologies, including nuclear safety and

liability for nuclear incidents. An example is the legal changes after the Fukushima accident, which emphasized the importance of international cooperation and transparency in safety issues. The principle of reciprocity is also often used to justify the responsibility of states for nuclear incidents, in particular when determining legal obligations for compensation for nuclear damage. The authors argue that the principle of reciprocity remains the foundation for maintaining stability and security in the field of international nuclear law, contributing to the effective resolution of nuclear safety challenges. At the same time, this principle takes on new meanings with the development of small-scale reactors, which requires the adaptation of international legal norms. The authors' analysis shows that the inclusion of the principle of reciprocity in national legislation is important for coordinating actions in the event of incidents, but differences in its implementation may create variability in practical implementation. The absence of this principle in legislation may undermine trust between states and limit their willingness to cooperate. Thus, the article provides an overview of the application of the principle of reciprocity in the field of international nuclear law, in particular, its incorporation into national legislation of states and the study of possible changes in nuclear legislation in the course of this process. Analyzing this issue, the authors emphasize that the principle of reciprocity contributes to the creation of a common legal space that facilitates international cooperation and increases the overall effectiveness of nuclear safety.

Key words: nuclear safety, nuclear damage, principle of reciprocity, international cooperation, IAEA, EU, compensation.